

СТЕФАН СТАМБОЛОВ И ПРОБЛЕМЪТ ЗА НАЦИОНАЛНОТО ОБЕДИНЕНИЕ

Петър Горанов

Стамболов е сред първите, които се обявяват срещу решенията на Берлинския конгрес и започват борба за освобождаване на българите, останали под турска власт. Вижданията и дейността му в тази насока еволюират в зависимост от конкретните исторически условия.

В Одрин, където е с княз Наришкин в Канцеларията за граждански дела, той научава за подписването на Берлинския договор и заявява пред княза и другите висши чиновници: "По-добре беше да не бяхте дохождали да ни освобождавате, когато не сте били в сила да защитите създадената от Вас Санстефанска България! Под турците, но в едно и съединени, ние имаме по-голяма надежда за едно по-светло бъдеще. А сега? Разсечени на пет части, отлетяха нашите надежди."¹

Стамболов напуска княза и заминава в Македония. Тук заедно с Натанаил Охридски започват да основават комитети и да агитират срещу чл.38 на договора. Оттам пристига в Търново и става един от създателите на първия в страната комитет "Единство". Такива комитети възникват в цялата страна. Те вземат участие в подготовката и провеждането на Кресненско-Разложкото въстание. Участие в него взема и Стефан Стамболов. Въстанието показва, че населението на Македония още не е морално и материално подготвено за масова националноосвободителна революция. То не намира достатъчна подкрепа в другите части на България; среща неодобрението на Русия и противодействието на другите Велики сили.

Още преди разгрома на въстанието, Стамболов пристига за Учредителното събрание в Търново с пълномощия за депутат на общините Щип, Прилеп, Велес и др. На събранието на депутатите от всички части на България, което се провежда на 8 февруари 1878 г. в търновското училище "Св.Никола", той произнася прочувствена реч, която завършва с обръщение към представителите на Великите сили: "Дайте ни нашето общо отечество, каквото то бе определено от вашата конференция в Цариград и каквото то бе създадено на Санстефанския договор."²

Идеята за национално обединение става смисъл на неговия живот. През 1880 г. той слага подписа си под протокол за изграждане на организация, начело с Централен таен комитет, която да подготви паралелни обедини-

телни акции в трите части на България - Княжеството, Източна Румелия и Македония. С негово участие на 17 и 18 май с.г. в Сливен се създава Централен народен комитет с председател К.Величков. Този комитет поставя основите на бъдещата обединителна акция в дипломатическо, политическо и обществено-психологическо отношение. В качеството си на председател на Обикновеното Народно събрание Стамболов взема активно участие в подготовката, реализацията и консолидирането на Съединението. За него то е само първи етап на обединението на цялото отечество. Следващият трябва да стане присъединяването на Македония и Тракия.

През 1887 г. регентът Стамболов, срещайки сериозни трудности в намирането на кандидат за овакантия български княжески престол, стига до идеята за създаването на дуалистична турско-българска държава. Тя ще направи турския султан и български княз. По този начин радикално и без жертви ще се решат въпросът за националното обединение на българите и Източният въпрос изобщо. Ще се отнеме възможността на Великите сили да се месят в работите на двете страни. Българският дипломатически агент в Цариград д-р Вълкович е натоварен да сондира мнението на султана. Турската страна обаче отклонява предложението.³ Идеята не намира еднозначна оценка и сега. Доминират отрицателните мнения.

След избора на княза и назначаването на Стамболов за министър-председател, македонският въпрос става приоритетен в българската външна политика, а самият Стамболов олицетворява идеята за освобождението и обединението на всички българи в едно самостоятелно царство. Този идеал е безспорен и обединява всички слоеве на българския народ без разлика на поколения, социално положение, партийно-политическа принадлежност. Липсва обаче единство в разбирането за начините и средствата за неговото постигане. Оформят се течения, някои от които се допълват, а други си противоречат.

Едно течение се формира под влияние на национално-революционното движение от преди Освобождението. То счита, че освобождението на Тракия и Македония може и трябва да се постигне чрез революция срещу турската власт. Негови представители в Княжеството са Д.Петков, К.Паница, Д.Ризов и др., но се възприема и от революционните дейци в поробените области. Това течение определя за главен враг на българите в Македония и Тракия турската власт.

Другото течение се представлява от Българската екзархия. След Освобождението тя е единствената институция, която олицетворява и осъществява духовното единство на всички българи. Тя върши огромна организационна, духовно-религиозна и културно-просветна дейност за народност-

ното самоосъзнаване на българите в Турция. По това време империята не провежда асимилаторска политика и не представлява опасност за българския етнос. Главната опасност за него идва от гръцката и сръбската пропаганда, които се съюзяват, и с всички средства се борят за денационализиране и асимилиране на българския етнос. За своята широка народополезна дейност Екзархията се нуждае от лоялно отношение на българите към турската власт, но революционните въоръжени борби предизвикват репресивни мерки от страна на Турция.

Третото течение се формира и представлява от българските държавници Драган Цанков, Петко Каравелов, Константин Стоилов, Григор Начович и др. Те отричат четническите и въстаническите движения като средство за освобождаването на поробените българи. И още, че македонският въпрос е международен въпрос и като такъв е най-важният въпрос на държавната политика. Анализирайки обстановката на Балканите те стигат до извода, че главната опасност за българите са гръцката и сръбската пропаганда, а не Турция, макар че тя е поробителката и в крайна сметка от нея трябва да стане освобождаването.⁴

От Освобождението почти до идването на Стамболов на власт доминиращо е разбирането, че българското национално обединение ще се постигне с революционни методи и с помощта на Русия. Към него се придържа и Стамболов до Кресненско-Разложкото въстание. След неговото поражение участникът в три националноосвободителни въстания преценява дотогавашната си дейност и виждания и започва да търси нови начини и средства за постигане на общонародния идеал. Реалистичните му виждания окончателно се избистрят през бурните години на българската криза - 1886-1887 г.

Като пръв регент, а после и като министър-председател Стамболов извършва коренен обрат във външната политика на княжеството. По това време той става изразител на онези кръгове от българското общество, които след Кримската война установяват и развиват, а след Освобождението още повече разширяват деловите си контакти с Англия, Франция и Австро-Унгария по линията на обучението и търговията. Създава се кредитна обвързаност на български търговци и промишленици със сродни фирми на тези страни.

Още преди Освобождението част от представителите на тези среди заимстват от Запада модите, политическите и идейните си възгледи и се надяват да получат от там помощ за извоюване на църковна и политическа независимост на страната. Дипломатическото поражение на Русия на Берлинския конгрес, част от тези среди използва като аргумент да защитят убежденията си, че българите не могат да постигнат национално обединение с по-

мощта на Русия и затова трябва да потърсят помощ у Западните Велики сили. Върху това убеждение се изгражда и външната политика на Стамболов. То умело се поощрява от дипломатическите агенти на Англия и Австро-Унгария у нас.⁵

Обратът във външната политика на Княжеството е обект на остри критики от русофилските среди и поражда силно обществено напрежение. Той не получава еднозначна оценка и от историците, които изследват времето на Стамболовия режим.

Прекъсването на дипломатическите връзки с Русия и борбата на Стамболов срещу руския император за отстояване независимостта на страната лишава Княжеството от руска подкрепа по македонския въпрос. Царската дипломация се опитва да компенсира загубата на влиянието си върху България със засилване на влиянието си върху сръбското правителство, за да го направи проводник на своята политика на Балканите. Македония е най-чувствителната струна в сръбската политика. Разширението на Сърбия на запад към славянските области е възпрепятствано от Австро-Унгария. Тя тласка Сърбия на югоизток. За да изтръгне Сърбия от австрийско влияние, Русия започва да поддържа претенциите ѝ в Македония. Именно по това време група български учители в разговор с руския консул в Солун му казват: "А бе, господин Ястребов, Вие толкова ли сте къдрав, за да не видите, че ние не сме нито сърби, нито гърци, а сме българи?" Той също така откровено им отговаря: "А вие толкова ли сте наивни, за да мислите, че аз съм тук, за да казвам това, което виждам."

По геополитически причини за руската политика Сърбия се оказва по-важна от България. Затова и след падането и смъртта на Стамболов, и след нормализиране на отношенията си с Княжеството, дори и при най-русофилските ни правителства, Русия продължава да подкрепя сръбските претенции към Македония. Въпреки етническите реалности в полза на България, тя настоява да се направят отстъпки на Сърбия в името на "Балканско-равновесие" и "общославянските интереси".

Загубвайки подкрепата на Русия по македонския въпрос, Стамболов не получава от Западните сили решителна подкрепа за неговото радикално решаване. Отначало само Англия го подкрепя в борбата за суверенно третиране на Княжеството в международните му отношения и за подобряване положението на българите в Македония. Тя подкрепя антируската политика на Стамболов, за да намали руското влияние в Княжеството и да засили своето. Не случайно през 1888 г. Стамболовото правителство получава първия държавен заем от Лондон. През 1889 г. то успява да сключи първата си търговска спогодба пак с Англия. Тя фактически го освобождава от задъл-

жителността на договорите на Турция с Великите сили, което е прецедент при подписване на договори, независимо от съюзена. Англия единствена поддържа пред Турция исканията на Стамболов по македонския въпрос. Но английската дипломация се ръководи от принципа, че в политиката няма вечни приятели, а има вечни интереси. Когато се изострят англо-германските противоречия, тя променя отношението си към омразния на руския цар български премиер, за да печели кредит пред Русия.

Борбата на Стамболов за държавен суверенитет срещу опитите на руския цар да се меси грубо в работите на Княжеството намира широка опора и у Австро-Унгария. Тя я използва, за да засили икономическото си проникване в Княжеството и за закрепването на княза. Така тя успява да заеме първо място в неговия внос при слабо участие в износа му и стриктно придържане към режима на капитулациите. През 1892 г. виенските банки отпускат на Стамболовото правителство 142 млн. зл.франка заем за железопътно строителство. Много пъти Франц Йосиф оказва на Стамболов по-голямо внимание, отколкото на княз Фердинанд. В същото време обаче австроунгарското правителство се страхува от политиката на Стамболов по македонския въпрос и не я подкрепя сериозно. Неведнъж премиерът изпраща българския дипломатически агент в Бал платц с упрека "Нека ни помогнат. Нали ни се пишат приятели". Друг път той не ги уведомява за инициативите си, за да не му попречат.

По македонския въпрос интересите на София и Виена се разминават. Завръщайки се от Берлинския конгрес, който позволи на Австро-Унгария да окупира Босна и Херцеговина, граф Андраши докладва на император Франц Йосиф: "Ваше Величество, пътят към Солун е открит". Да, но този път минава през Македония. Изконната българска земя става обект на австроунгарската завоевателна политика. По тази причина Виена е противник на усилията на Стамболов за българско народностно изграждане и утвърждаване в Македония с разчет за по-сетнешното ѝ освобождаване и обединяване с България. Затова, след закрепването на Фердинанд на българския престол, австроунгарските ръководители вдигат протекциите си от българския премиер.

Стамболовата политика за решаване на българския национален въпрос с помощта на Западните сили без и против Русия не получава еднозначна оценка. Не без основания са обвиненията, че той залага на сили, от които не може да очаква решителна подкрепа за радикално решаване на проблема. За постигането на тази цел много по-правилна и резултатна е балканската политика на Стамболов. Нейната реалистичност, последователност, нас-

тойчивост и ловкост го легитимират като мъдър и смел държавник, ловък политик и голям патриот.

По това време няма условия за скорошно освобождаване и присъединяване на Македония и Тракия към Княжеството. Проблемът се оказва много по-сложен, по-заплетен и труден за решаване, отколкото освобождението на Северна и Южна България. Сложността и трудността се определят от няколко обстоятелства. Първо, това е по-голямата близост на тези земи до жизнено важните за Великите сили Средиземноморски пътища. Всяка промяна на статуквото крие опасност за интересите им и поради това е нежелателна. Второ, това е по-голямата етническа пъстрота. Там, наред с доминиращото българско население, живее и значително турско, гръцко, албанско, куцовлашко и друго населението. Това улеснява прилагането на политиката “разделяй и владей” и е аргумент за претенциите на съседните държави. Трето, в тези земи възрожденските процеси на народностното изграждане и консолидиране на българския етнос на верска, културно-образователна, икономическа, политическа и етническа основа още не са напълно завършени. Част от етническите българи се намират под опеката на цариградската патриаршия - т.н. патриаршисти. Необходима е голяма църковна, просветна и друга културно-масова и организационна работа от страна на българската екзархия за приобщаване на това население, за избистряне и утвърждаване на българското му народностно съзнание. Този процес изисква значително време и усилия. Както посочихме в предните страници, освен турската власт, от която в крайна сметка ще трябва да се освободят, българите в тези области имат да се борят с много по-опасен враг в лицето на гръцката и сръбската пропаганда. Щедро подпомагана от Гърция и Сърбия, тя използва всички начини и средства за тяхното народностно дезорганизиране, дезориентирани и асимилиране.

Държавникът Стамболов със завидна точност оценява ситуацията, определя задачите и взема адекватни решения и мерки за изпълнението им. Той начертава цялостна стратегия за последователно решаване на сложния македонски въпрос. Главното в нея е твърдото убеждение, че “Българската държава е единствената властна и отговорна организация за провеждане на българската национална политика. Всички обществени и частни фактори трябва да се подчиняват на българската държава.” Тя единствена има правото, задължението и отговорността да решава този въпрос със средствата на държавната политика. Когато група македонски дейци му предлагат да се създаде комитет или друга организация, която да работи за освобождението на Македония, Стамболов остро възразява: “Какво? Комитет ли? Ко-

митетът за освобождението на Македония е българската държава, комитетът е князът, комитетът съм аз.”⁶

Въпреки категоричното становище на Стамболов, както вече споменахме, през октомври 1893 г. в Солун се образува Български македоно-одрински революционен комитет. Правилно или не, това е неизбежно, защото дейността на екзархията не удовлетворява стремежите на новите поколения и особено спонтанните реакции на интелигенцията срещу своеволията на турската власт. Тя има нужда от политизирана революционна организация, чиято програма, методи и средства на действие да надхвърлят тези на Екзархията.

Стамболов определя и как трябва да се решава македонският въпрос при конкретните условия. Реалистичният подход му подсказва, че трябва да се изоставят спонтанните революционни акции и да се тръгне по пътя на дипломатическата борба за реформи, които да подобрят положението на македонските българи, да укрепят българското им национално съзнание, да тласнат напред културно-просветното и икономическото им развитие и да отбият гръцката и сръбската пропаганда. Той е на едно мнение с далновидния екзарх Йосиф, че държавната обединителна политика трябва да се опресе на едно население в поробените земи със силно българско народностно съзнание и организация.

Дългосрочната реформаторска програма на Стамболов осигурява перспективи за по-сигурно, по-безболезнено и по-пълно решаване на общобългарския въпрос. За нейното реализиране Княжеството се нуждае от най-приятелски отношения с Турция. Освен от казаното дотук, те се диктуват и от икономическите му интереси. По това време Турция е най-големият пазар за българските експортни произведения.

Политиката на премиера среща неодобрението и противодействието на привържениците на революционните методи. Те не вярват в нейната ефективност. И сега някои историци я отричат с аргумента, че след Съединението Турция станала много предпазлива и подозрителна. В тази връзка трябва да кажем, че Стамболов не е наивник. Той добре познава турците и тяхната политика. Макар да е станал привърженик на еволюционните методи и на добрите отношения, той знае, че мирните успехи на дипломатията най-често се постигат с натиск и заплахата за употреба на сила. Тази сила и натиск трябва да се упражняват не от отделни комитети и организации със спонтанни четнически и други въоръжени акции, а от организираната военна и политическа мощ на българската държава. Единствено тя има право да преценява кога и как трябва да се прилагат сила и натиск.⁷

За да може да провежда такава политика, Стамболовото правителство полага най-големи усилия и средства за създаването на мощна армия. В един разговор с Никола Геннадиев Стамболов казва: "Това освободене не може да се постигне без война и ние трябва да сме готови за нея. Трябва да създадем силна войска. Когато поех управлението, една от грижите ми беше да подготвя войска по-многобройна и по-добре въоръжена от сръбската, за да не посмеят сърбите да подирят реванш за 1885 г.... Сега иде втори етап - да подготвим войска по-силна от турската." Това можело да стане, едва когато още десет поколения минат през казармите. Винаги реалист, той казал, че работата не се изчерпва само с това да бъдат бити турците, необходимо е да се спечели подкрепата на една от двете европейски групировки - Тройния съюз /Германия, Австро-Унгария и Италия/, или Двойния съюз /Русия и Франция/. Според него България не можела да разчита на подкрепа на Тройния съюз поради интересите на Австрия в Македония. Ето защо тя трябвало да се опре на Русия. "Политиката - според него - се ръководи от интереси и не държи сметка за временни вражди."⁸

Като замисъл, действие и реализация политиката на Стамболов по македонския въпрос се посреща на нож от Белград и Атина. Там правят всичко възможно, за да ѝ противодействат. През август 1889 г. в София пристига сръбският министър Никола Пашич. В срещата си със Стамболов той предлага съюз между България и Сърбия срещу Турция на базата на едно разпределяне на влиянията в Македония. Стамболов му възразява: "Македония нека оставим на Турция и на тамошното население, което по-добре от мене и от Вас знае кое е то и с кого иска да бъде, и какво ще върши за своята съдба. Тоя въпрос да решаваме ние в София или Белград, в Атина или Букурещ е една празна и вятърничава работа." На предложението за съюз срещу Турция Стамболов казва: "...не е Турция държавата, срещу която трябва да бъде насочен тоя съюз... народите на Балканския полуостров имат други по-силни неприятели от Турция." Пашич казва: "Вие намекувате за Австрия", а Стамболов му възразява: "Аз не споменах никакво име. Аз само Ви зададох въпрос."⁹ След срещата Пашич се опитва да спечели Турция на сръбска страна срещу България. Той съобщава на султанския комисар в София, че Стамболов му е предлагал съюз срещу Турция. Стамболов обаче бързо разобличава провокацията му.

Още по-показателни за македонската политика на Стамболов са срещите и разговорите му с видния гръцки политик Трикупис през юни 1891 г. По признание на Трикупис мисията му е резултат от породената в Атина тревога от българските успехи в Македония. Едно писмо на Стамболов до д-р Вълкович, българския дипломатически агент в Цариград, хвърля обилна свет-

лина върху водените разговори. То натй-пълно и точно излага възгледите на Стамболов. Затова ще цитираме значителна частт. "... Моето заключение от разговора ми с Трикупис е, че има пълно споразумение за общо действие в Македония между Черна гора, Сърбия и Гърция... Трикупис не скри от мене своя план на действие..., като ме уверяваше, че ако и българите вземат участие в тая афера, Македония щяла да се вземе от турците без бой... той бил дошъл до известно съгласие със сърбите по следващите приблизителни условия: Сърбия взема от Македония целия Искюнски /Скопски - б.м. П.Г./ окръг наедно със страните, находящи се между нея и Черна Гора и ще се разделя с нас с река Дрина... За нас Трикупис даде да се разбере, че отстъпват част от Северна Македония, а те, то се знае, вземат лъвската част, наедно с Крит. ... Трикупис ми каза, че пътува със знанието на краля си и че ще му докладва за мисията си.

На Трикупис му отговорих, че ние сме в такова трудно положение, че не можем да бъдем освен за статуквото, че ние се боиме да не би при някои сериозни спречквания с Турция, Русия да се възползва да вземе Бургас и Варна и тогава ще изгубим сигурното за предполагаемото, че ако България влезе в съюза ще има да пази един фронт от 400-500 километра и че турците ще могат твърде скоро да нападнат Източна Румелия с една армия от 200 хил.войници и преди ние да вземеме нещо от Македония, те да завладеят Румелия, че най-добре ще бъде засега всички малки държавици да залегнем пред Турция и нашите приятели да са въведат в Македония реформите, предвидени в Берлинския договор. Това последното никак не се хареса на Трикупис. Той не ще реформи в Македония, а иска да я делиме. Това за мене е най-голямото доказателство доколко ние сме успели в Македония и доколко сърбите и гърците са отчаяни да я изгубят окончателно. За нас, убеден съм, че щом намерят удобен случай, ще нападнат Македония. Ето защо мисля, че ще бъде нужно да се постараете да видите Н.И.В. султана и да му обясните голямата опасност, която грози империята.Ако видите, че султанът не ще може скоро да Ви приеме, ще съобщите на В.Везир всичко що ми е говорил и предлагал Трикупис и ще поискате да Ви се отговори на нашето предложение за железницата София-Кюстендил-Куманово и за военната конвенция. Ако до една седмица от получаването на писмото ми не Ви се отговори положително, натоварвам Ви да оттеглите тия наши предложения и да дадете да се разбере, че България си запазва правото на пълна свобода за действие в случай на едно заплитане в Македония... На В.Везир и Султана упълномощавам Ви да заявите, че ние туряме на тяхно разположение за защитата на империята в Европа цялата си армия от 200-250 хил.души. Тая цифра е доста голяма и ако гърците и сърбите само дочуят, че ние ще пази-

ме заедно със султанските войски територията на империята в Европа, не да нападат Македония, но и да я гледат не ще посмеят...

Мъчете се чрез барон Калича дано Ви султанът приеме и нему постарайте се да дадете да разбере всичката полза от нашето предложение и да го убедите, че той по-верен приятел и съюзник от България не ще може да има - следователно трябва всяко яче да защитава интересите ѝ. Добре ще бъде да дадете да се разбере на В.Везир, че даването права на македонците и защитата на българския елемент в Македония ще привърже цялото население към султана и никой не ще може да го размирява."¹⁰

Писмото представлява кредото на Стамболовата балканска политика. Той ни удивлява с реализма, яснотата, настойчивостта, последователността и смелостта си при нейното провеждане. Удивителна е ловкостта, с която отхвърля предложенията на Трикупис и умело поставя въпроса пред Султана и В.Везир, за да извлече максимални изгоди за българските интереси.

Интимно Пашич и Трикупис мечтаят да провокират една война между България и Турция, от която да се възползват, за да си поделят Македония. Стамболов е възмутен от предложението им за подялба на "българската черга". С бързи, смели и умели контрамерки той осуetyава опитите им за провокация и удвоява доверието на Високата Порта към България. Него той умело използва за улесняване и разширяване обхвата на църковно-просветната и организационна дейност на българската екзархия, за подобряване положението на българите в Македония и Тракия, за укрепване на народностното им съзнание - неща, с които се изгражда фундаментът за бъдещото им освобождаване и обединяване с България.

Стамболовата политика на лоялност и приятелство, съчетана с натиск и заплахи, дава положителни резултати. На 6 юни 1890 г., след като си осигурява подкрепата на английската дипломация, той нотифицира Високата порта с исканията: първо, да признае княз Фердинанд и неговото правителство, второ, да промени отношението си към българите във вилаетите, като им даде правата и привилегиите, гарантирани от султанските закони и от международните договори, от които широко се ползват другите народности. Нотата съдържа и заплахата, че ако Високата порта не удовлетвори българските искания, "ще даде доказателство, че съюзереният двор е оттеглил от сега нататък всяка протекция на васалното Княжество, като го е оставил на собствената му съдба, и Княжеското правителство би се намерило, за негово голямо съжаление, принудено да потърси в собствените си сили средства, за да излезе от едно положение, пълно с неизвестности и опасности".¹¹ В случая се намеква за евентуално обявяване на независимостта на България.

Българският премиер знае добре, че Високата порта не може да признае княза без предварителното съгласие на Великите сили. В случая той действа, ръководен от максимата “поискай повече, та да изтръгнеш това, което искаш непременно да получиш.” Султанът е признателен за лоялността му към империята и за дръзкото му държание срещу руския император. Той знае, че с отстъпки ще засили приятелството му към Турция, но не може да признае княза, защото се страхува от конфликт с Русия. Чрез д-р Вълкович В.Везир моли Стамболов да не настоява за признаването на княза, като казва: “Този въпрос ще бъде разрешен от само себе си, съвършено удовлетворително за княз Фердинанд и България без никакви конфликти и сътресения.” По втория въпрос за екзархията и църковните работи В.Везир дава уверения, че Високата порта ще направи всичко възможно при условията на противодействията, които правят Патриаршията, Гърция, Сърбия и Русия.¹²

Осведомен за поведението на Високата порта, Стамболов телеграфира на д-р Вълкович да заяви на В.Везир, че българското правителство е готово да се откаже от искането за признаването на княза, но по въпроса за екзархията и за правата на българите в Македония и Тракия ще бъде твърдо и настоятелно, защото се касае за едно право, признато със султанския ферман от 1870 г. При тази постановка на въпроса турското правителство побърза да уведоми Екзарха и д-р Вълкович, че на първо време ще бъдат издадени берати за назначаване на български владици в епархиите Скопие, Велес и Охрид, признава поисканите права за българските училища и църкви и разрешава издаването на екзархийски вестник.¹³

Тези придобивки са голям успех на Стамболовата политика и сериозен удар срещу гърцизма, сърбизма и руската политика на Балканите. По този повод английският вестник “Standart” от 22 юли 1890 г. помества статия, която завършва с думите: “... обстоятелството, че Стамболов спечели тая победа в отсъствието на княза, туй доказва неговата вещина, когато пипа сам.”

Победата на Стамболов възстановява прекъснатия процес на българското народностно възраждане в Македония и затова се посреща на нож от противниците на България. Атинският гръцки вестник “Имери” я оценява като нравствена и политическа плесница на гърцизма и начало на главния триумф на българската екзархия в Македония. Шокирана от нея, цариградската гръцка патриаршия нарежда на подведомствените си църкви да не извършват богослужения, докато Високата порта не оттегли бератите. Силен натиск за това упражняват посланиците на Русия, Сърбия и Гърция. В отговор на това обаче Великият Везир заявява на д-р Вълкович: “За нас е по-важно да не се разсърди Стамболов, отколкото гюрултията на всички.”

Стамболов разбира, че се ползва с огромен авторитет сред турските ръководители и решава да го засили и използва, за да получи нови придобивки. На 8 юли 1891 г. той изпраща на Високата порта проект за съюз между България и Турция, който трябва да се изгради на следната основа: 1. Да се назначат български владици във всички епархии на империята, където българите-християни са мнозинство. При екзархията да се учреди синод и мирски съвет, българските училища да бъдат автономни, а българите да се ползват със същите права и привилегии, както гърците. 2. Военен съюз между България и Турция за взаимна отбрана. Турция със своите войски да гарантира независимостта на България, България туря на разположение на Турция своя 60 000 армия в случай, че бъде тя нападната от който и да бил външен неприятел. 3. Да се припознае князът. 4. Да се сключат търговска, митническа и пощенска конвенция, в смисъл да бъдат премахнати митническите спънки за местните произведения и пашапортните преглеждания.”¹⁴

Проектът е оценен от турското правителство като доказателство за приятелството на Стамболов към империята. По заповед на султана той е даден за проучване от една комисия от висши държавни съветници.

По-нататъшно развитие българо-турските отношения и политиката на подобряване положението на българите в империята получават през 1892 г. През февруари с.г., със съдействието на руското посолство в Цариград македонстващите убиват българския дипломатически агент. С остра нота Стамболов обвинява Високата порта, че не е осигурила безопасността му и че по настояване на руския посланик неоснователно е освободила един от главните организатори на убийството.

Нотата и предприетите от руска страна опити за помирение със Стамболов предизвикват сериозна тревога в Цариград. Евентуалното връщане на България в лоното на руското влияние заплашва съществуването на Европейска Турция. Султанът решава да засили приятелството със Стамболов. Три пъти той вежливо го кани да му гостува в Цариград. Едва след третата покана Стамболов съобщава, че би изпълнил желанието на султана, ако не го заплашва участта на д-р Вълкович. От Цариград донасят, че сам султанът казал: “Отговарям аз с главата си за Стамболова.” Тогава на 29 юли 1892 г. българският премиер тръгва от Варна за Цариград с един австрийски параход. На 30 юли той слиза на цариградския бряг и със султански колесници е откаран в Илдъза, където провежда неофициална среща със султана на четири очи. После в Пера-Палас е приет като гост на султана.

Официалната среща е насрочена за 31 юли. Преди нея Стамболов посещава екзарх Йосиф, за да уточнят исканията му и да покаже на турците какво голямо значение отдава на екзархията. На тази среща държавникът и

духовният вожд уточняват, че работят за една кауза и имат почти еднакви виждания.

Френската и руската дипломация полагат големи усилия, за да осуетят срещата на Стамболов със султана. В едночасова аудиенция при него френският посланик Пол Камбон се опитва да го склони да не приема Стамболов. Султанът обаче отговаря, че аудиенцията е негова лична работа, която няма никаква политическа цел. Когато Стамболов влиза при султана, среща Камбон да излиза от там ядосан. По този повод западният печат пише, че "Балканският Бисмарк" е удържал победа над дипломацията на две велики сили.¹⁵

В проведените със султана и неговите съветници и министри срещи Стамболов за няколко часа успява да получи съгласие за удовлетворяване всичките искания, за които екзархът безуспешно е молил цели 15 годни. Издадени са ирадета, от които едното разрешава издаването на български вестник в Цариград, другото признава автономията на българските училища и учителите, препоръчани и изпратени от екзархията, и трето, което позволява на екзархията да се премести в правителствения квартал Пера.

На една от срещите си със Стамболов султанът го запитва какво е имал предвид, когато му е предложил да стане и български княз. Премиерът му развил подробно идеята за дуализма, но казва, че времето за персонална уния е минало, защото България има вече княз. Сега обаче той развива идеята за сключването на един отбранителен съюз между двете страни, който ще им даде същите предимства. Говори за сключване на договор за дълбоко и трайно икономическо и политическо сътрудничество, премахване на митническите бариери, взаимно фаворизиране на индустрията и търговията, развитие на пощенските и телеграфните връзки, изравняване правата на българската и турската народност в културата, военната и политическата област. Стамболов предлага на султана да образува от европейските владения на Турция област, наречена Урумелибейлер-бейлък - дуалистична държава с институции, в които наравно да участвуват и турците, и българите. За урумели-бейлер-бей да бъде назначен най-възрастният султански син, когото султанът искал да направи престолонаследник.¹⁶

През декември 1893 г. специален султански пратеник се среща със Стамболов в Бургас и от името на султана го замолва да напише изложение за начина, по който може да се сключи турско-българския съюз. Стамболов написва специален меморандум и го изпраща на султана. Но във Виена и Петербург узнават за него и предприемат спешни противомерки. Султанът се изплашва от ново изостряне на Източния въпрос и отлага сключването на съюза.¹⁷ По същото време екзархът се оплаква, че турското правителство

не обръща внимание на искането му за предоставяне на българските училища права, каквито са дадени на гръцките. Стамболов отива при турския комисар в София и му казва да уведоми Високата порта, че очаква незабавно да бъде удовлетворено искането на екзарха и да се спазва точно фермана за издадените берати. Но под натиска на Русия, Сърбия и Гърция турците забавят отговора си. Тогава Стамболов със светкавична телеграма изпраща българския дипломатически агент да заяви на Великия везир, че ако до 24 часа не бъде удовлетворено желанието на българското правителство, той ще напусне Цариград.

Високата порта се сепва от категоричния тон на българския премиер и на 12 април 1894 г., преди изтичане на 12 часа от ултиматума, връчва на дипломатическия ни агент П.Димитров султанско ираде, което удовлетворява всички искания на екзарха. Българските училища в турско се изравняват с гръцките във всяко отношение. Още 40 общини в Македония се признават за български. Заповядано е да се издадат берати за български владци още в две епархии - Велешка и Неврокопска. Подарява се място на екзархията, за да построи на него духовна семинария. Разрешава й се да закупи сграда в аристократическия квартал Пера и да се премести в нея.¹⁸

Тази нова голяма победа, посрещната с неописуема радост от българите, Стамболов постига с държавническа мъдрост, дипломатически такт и смелост. С лоялно отношение, последователна настойчивост, заплахата и натискът той прави много за българската кауза в Тракия и Македония.

Дотук изложеното налага редица важни изводи за Стамболовата политика по проблема за националното обединение. Преди всичко се налага изводът, че Стамболов точно разбра голямата му сложност и трудност за решаване и начертава една ясна, реалистична стратегия, която преследва последователно, настойчиво, смело и ловко. България още не е подготвена за пряко освобождаване и присъединяване на Тракия и Македония. Повелята на неговото време е да се възстанови и максимално да се интензифицира и масовизира в тези области възрожденският процес на българското национално-верско, езиково, просветно, културно, икономическо и народопсихологическо възможване и осъзнаване, изграждане и утвърждаване. За целта трябва да се подобрява положението на българите във вилаетите, да се разширяват правата, обхвата и дейността на българската екзархия, училищата, общините и пр.

Стамболов правилно преценява, че в борбата за постигането на тази цел враг номер едно на българщината в поробените територии е не Турция, която не провежда асимилаторска политика, а гръцката и сръбската пропа-

ганда, която с всички средства се стреми да дезориентира и асимилира българския етнос.

От правилната постановка на въпроса Стамболов стига и до верния извод, че за успешна политика по националния въпрос България трябва да развива лоялни приятелски отношения с Турция. Така ще се постигнат отстъпки за българщината и ще се предотврати съюзяване на гръцката и сръбската пропаганда с турските власти за съвместни действия срещу българския етнос.

Една от основните максими на Стамболов е: при никакви обстоятелства България да не допуска и да не влиза в Балкански съюз срещу Турция на основата на подялбата на Македония.

Друг много важен момент в Стамболовата политика по въпроса за националното обединение е разбирането му, че този проблем не може да се реши от революционни комитети и движения, чрез спонтанни въоръжени акции. При конкретната ситуация революционните методи са вредни за националната ни кауза. Според Стамболов решаването на въпроса трябва да бъде задача, грижа и отговорност единствено на българската държавна политика. Тя само има правото да определя кога и как ще го решава.

Стамболов допуска, че може да се наложи и военно решаване на македонския въпрос. За него обаче може да се мисли в по-далечен план, когато българското народностно изграждане и осъзнаване се утвърди и когато България създаде армия, по-мощна от турската. Наред с това ще е необходимо да се осигури и поддръжката на някои от Великите сили.

Чуват се обвинения от някои, че външната политика на Стамболов едва ли не е заложила предпоставки за бъдещите национални катастрофи на България. Тези обвинения са недоказани. По-логично е да считаме, че отклоненията от принципите на Стамболовата политика по националния въпрос причиняват непоправими вреди на националните ни интереси. Неговите принципи и действия логически налагат извода, че ако той през 1912 г. бе жив и на власт, нямаше да има Балкански съюз и Балканска война и българският народ може би нямаше да преживее трагизма на Междусъюзническата война и Първата национална катастрофа.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Маринов, Д.** Стефан Стамболов и новейшата ни история /летописни спомени и очерки/. С., 1909, с.34.

² Пак там, с.43.

³ Пак там, с.680–682.

⁴ **Матеев, Е.** Държавникът Стефан Стамболов. С., 1992, с.89–90 и 80–81.

⁵ Виж **Хаджиниколов, В.** Стопански отношения и връзки между България и Съветския съюз до Девети септември /1917–1945 г./, с.33.

⁶ **Матеев, Е.** Пос.съч., с.91–92.

⁷ виж пак там, с.103.

⁸ Пак там, с.126.

⁹ **Маринов, Д.** Пос.съч., с.598.

¹⁰ **Матеев, Е.** Пос.съч., с.97–99.

¹¹ **Маринов, Д.** Пос.съч., с.535–536

¹² Пак там, с.636–637.

¹³ Пак там, с.637.

¹⁴ Пак там, с.639.

¹⁵ Пак там, с.678.

¹⁶ Пак там, с.682–684.

¹⁷ Пак там, с.683–684 и 703–705.

¹⁸ Пак там, с.705–707.